

Мораль: духовна культура чи ідеологія?

Iwai Hachiro

Iwai Hachiro. Moral: A Spiritual Culture or an Ideology?

The prospects of returning of the Japanese society to the system of its traditional moral values and methods of warning of this process politization are examined in the article. The peculiarities of the Japanese behaviour model are covered in the context of the European system of values. Considerable attention is given to the description of the changes of moral norms and stereotypes which got distribution in Japan at the end of the 20th century.

岩井八郎 道德 –精神文化かイデオロギーか–

日本文化の伝統的な道徳的価値観への回帰とその過程の政治化の問題について論じる。日本人の行動規範は、欧米の価値体系の中で明確になり、20世紀末の日本で趨勢であった道徳規範やステレオタイプの変化特徴を考察する。

Відродження моралі

В Японії на початку нового тисячоліття заговорили про відродження морального виховання, тому в цьому напрямку було запропоновано конкретні реформи. У розмовах про наслідки повоєнного режиму всебічно обговорюють «зформалізовану духовність» японців, а дискусійна трибуна поживалася новим консервативним тоном висловлювання думок, спрямованих на повторне об'єднання «спільноти» за традиційною системою цінностей. Попри досягнення Японією високого рівня життя, «відчуття втрати» японських традицій у диспутантів, які наполягають на моральному вихованні, суголосне думкам сучасних японців, охоплених «відчуттям занепокоєння». Пожвавлені повідомлення про скоєння підлітками тяжких злочинів, нескінченні знущання «ідзіме», що побутують серед приятелів (починаючи з дітей і закінчуючи дорослими), викликають схвилюваність унаслідок руйнації традиційної системи цінностей і стримують рух за зміцнення моралі.

Однак дискусія миттєво стане на шлях профанації цього питання, щойно буде проголошено про перебудову традиційної системи цінностей як крок до створення ґрунтовної програми з морального виховання. Насамперед необхідно дати визначення поняттю «традиційна мораль». Приклади вірцевих особистостей і випадки із сучасного життя стануть ілюстрацією до переліку таких моральних якостей, як благодіяння «он», обов'язок «ґірі», людяність, почуття товариськості, сумлінність, ощадливість тощо. Але для подібного способу навчання та оцінювання необхідно розробити й ґрунтовну систему критеріїв. Під час розгляду деталей реалізації програми з морального виховання «відчуття втра-

ти» відійде на другий план, а в процесі розробки рекомендацій у школі (одна година на тиждень) дискусія мимоволі добіжить логічного завершення. При обговоренні можливого оцінювання результатів морального виховання та позбавлення «відчуття втрати» первісний «запал» також поступово охолоне.

«Японське суспільство» – т. зв. уявна спільнота. В уявній спільноті бажаний критерій оцінювання – мораль. У повсякденні люди живуть безтурботно, однак описана словами, абстрагована модель їхньої поведінки в побутових ситуаціях формує внутрішній, невидимий оку стан моралі. І, напевне, природними є певні відмінності між критеріями, сформованими протягом багатьох років на основі колишньої моделі поведінки, та нинішніми щоденними вчинками. Подібно до жалю старшого покоління щодо «сучасної молоді» в мінливому жорстокому суспільстві знову виникає відчуття втрати моралі.

У повоєнній Японії публічні розмови про традиційну «мораль», особливо в галузі шкільної освіти, були табуовані. Офіційні розмови про функції моралі як ідеальний спосіб приєднання людей до «уявної спільноти» є свідченням про «уявну спільноту». У випадку з Японією пам'ять обмежено націоналістичним моральним вихованням (шкільними уроками моралі) та військовим режимом, що існували до Другої світової війни, і якщо мова заходить про «мораль», то згадують «довоєнну Японію», а от власне міркування – неприйнятні. Тон викладу думок нового консерватизму останніх років спрямований на знищення цього почуття опору. Японці не можуть заперечувати очевидну унікальну систему моральних цінностей, однак не уникнути й аспектів, що належать до сфери ідеології.

Цінності, що потребував режим Мейдзі

Чи була в довоєнній Японії офіційно визначена система моральних цінностей? Про це можна дізнатися завдяки шкільним підручникам із морального виховання. Хоча й сформульовано «систему цінностей, на якій зацентровано в шкільному підручнику з морального виховання», однак від початку доби Мейдзі за 40 років багато що змінилося. За проведенням соціологом Мунеске Мітою аналізом змісту підручника, початок доби Мейдзі – короткотривалий, до того ж у ті часи послуговувалися перекладними підручниками, в яких пильну увагу було зосереджено на етиці модернізованого за європейським зразком міського суспільства. Згодом акцент змістився на кар'єру, потім – на етику в родині, а наприкінці доби Мейдзі запанував принцип синівського обов'язку перед батьками [1].

Відомо, що за доби Мейдзі на уроках початкової школи здебільшого пояснювали написане в підручниках і повторювали засвоєний матеріал, а за умов слабого розвитку засобів масової інформації релігія не мала такого впливу, як у європейських країнах. Офіційну систему моральних цінностей, на яку очікували від японців, можна зрозуміти зі шкільної освіти, що формувала в дітей розуміння моральних настанов, а також із перегляду змісту підручників (особливо з огляду на їх вирішальну роль у виховному процесі). Наприкінці доби Мейдзі (приблизно в 1910 році) відсоток вступників до початкової школи досяг 98 % дітей відповідного віку.

У табл. 1 показано деякі результати проведеного Мітою аналізу. У підручнику з морального виховання всі цінності розподілено за складністю осмислення. Так, кожна цінність вирахована за співвідношенням в усіх параграфах підручника. Спочатку перевагу надано цінності під назвою «мешканці міста» (I), яка містила такі поняття, як вірність, домовленість, відповідальність, власність, народ, права, обов'язки тощо. «Кар'єра» у другий період (II) означала цілеспрямованість, старанність, сумлінне ставлення до праці, ошадливість. У наступні періоди відсоток кар'єрних цінностей хоча й до певної міри зберігався, проте зменшувався. Питома вага «родини», що була проголошена в підручнику, санкціонованому імператорським рескриптом про освіту, у третій період (III) зросла, водночас значну увагу приділено турботі й любові до батьків. Отже, у п'ятий період (V), що припадає на кінець доби Мейдзі, у країні з імперською системою правління перевагу надано основному принципу синівського обов'язку – покорі батькам.

Перенесення моральних цінностей із кар'єри на родину та державу виявляє зв'язок між особистістю, як її бачив режим Мейдзі, та державою. Такі кар'єрні цінності, як цілеспрямованість і сумлінне ставлення до праці позбавили людей зв'язків із традиційною місцевою спільнотою та класовим прошарком, до яких вони належали з народження, а отже, додали стимулу для підвищення соціального статусу завдяки результатам власної праці. Турбота, любов до батьків і відданість є цінностями, які вдруге об'єднали людей, що відірвалися від своєї пуповини. Моральні цінності, про які дізнаємося з підручників для уроків із морального вихован-

ня доби Мейдзі, з одного боку, вимагають мобільності шляхом культивування вольових якостей, а з другого – є такою соціальною схемою, яка шляхом виховання почуття відданості родині об'єднує людей у громаду. Водночас, якщо на меті заслуги перед родиною або Батьківщиною, то ця схема виправдовує боротьбу за місце під сонцем, коли інший вибуває з гри.

Спостереження Хадзіме Кавакамі

Закордонними дослідниками про очевидну модель поведінки японців написано багато й різко. І навпаки, завдяки досвіду, отриманому під час життя в європейському суспільстві, японці також дізнаються про винятковість Японії. Для відомого економіста-марксиста Хадзіме Кавакамі (1879–1946), який до Першої світової війни мешкав і навчався в Лондоні, Парижі та Берліні, знайомство з Європою стало нагодою чітко усвідомити японський «принцип родини». Дорожні нотатки «Озираючись на країну пращурів», зроблені Кавакамі під час подорожей Європою, є надзвичайно цікаві з огляду на теорію порівняння цивілізацій шляхом співставлення індивідуалізму з «принципом родини» [2].

Кавакамі наголосив, що, попри індивідуалізм як визначальну особливість європейської цивілізації, вона є аналітичною і встановлює чіткий кордон між окремими її одиницями. Думка Кавакамі чітка, а тому й однозначна. У результаті аналізу структури суспільства найдрібніша одиниця – індивід. «Фундаментальна психологія» європейської соціальної системи є тією межею, що в соціальній структурі чітко відокремлює індивідів один від одного. Навівши як приклад шлюбний контракт, Кавакамі мовить, що європейська сім'я – батьки і діти, а також чоловік і дружина – не перетворюється на «розміту цільну єдність», а кордони їх прав і обов'язків стають «чіткими і прозорими, ніби мечем відітнули». Цікавим є порівняння «особистості» як окремої одиниці, «цеглини». Родина, профспілка, акціонерне товариство утворюються шляхом складання «цеглин», однак межі цих одиниць на Заході чітко зазначені, подібно до швів між цеглинами.

В японській сім'ї чоловік і дружина, батьки і діти є «гармонійною та розмітою цільною єдністю», а власне сім'я – одиницею соціуму. Насамперед сім'я складається з батьків, дітей, дружини й чоловіка. Кордони між цими одиницями розміті, подібно до швів між цеглинами – нечіткі. «В Японії в усіх сферах діяльності червоний та блакитний кольори не межують один з одним, поміж ними є ще бузковий; червоний коли-небудь стане бузковим, а бузковий, у свою чергу, якось перетвориться на блакитний». За Кавакамі, родинні стосунки також «мимоволі стануть бузковими, без примусового встановлення кордонів між сферами, перетворяться на єдність – сім'ю. Отже, у результаті таких розмітих кордонів рідня також набуде бузкового кольору» [«Озираючись на країну пращурів», с. 34].

В Японії за одиницю суспільства визнано родину, тому індивіди «живуть, соромлячись один одного»: подібно до того, як «у японському саду задля збереження абсолютної гармонії деревам обрізають гілки й

вигинають стовбури», «індивід не висуває руки й ноги, як йому заманеться». В основу етики японців покладено «принцип родини», завдяки якому поширено «основні різновиди добродійності – жертвність, скромність, повага». Для Кавакамі такий «принцип родини» є унікальною особливістю японського суспільства і водночас його межею. У сучасній Японії побутує вислів «Часто трапляється, що людина гине тому, що має талант, але не має сім'ї або родини. Усе тісно переплетене між собою, але в суспільстві немає місця для "его"».

Теорія порівняння цивілізацій шляхом співставлення принципу родини й індивідуалізму є прозорою. Наприклад, Кавакамі пише про те, що через принцип родини в Японії, у порівнянні з Європою, і досі існують проблеми з комунальними дорогами. Європейці в парках і кафе поводять себе так само, як і вдома, японці ж, коли хочуть почитати газету, то, куняючи, сидять у парку на лаві, проводять час у кав'ярнях за грою в карти, читанням книжок або написанням листів. Європейці хоча і зачиняють на ключ двері власної кімнати, але, коли виходять із неї, то стають настільки відкритими, що не цураються навіть привселюдних поцілунків. Вони, на відміну від японців, входять до будинку взутими; задля покращення міських доріг вимощують їх камінням, стелять асфальтом або деревом. В Європі така тонка межа (між тим, що люди роблять вдома і «знадвору») існує внаслідок сприймання вулиці як коридору власного будинку. Японці, які знімають взуття перед тим, як зайти до помешкання, дбають про чистоту власної домівки, але не надто піклуються про дороги поза її межами.

За спостереженнями Кавакамі, японські тогочасні громадські туалети були значно бруднішими, ніж європейські, однак туалети в будинках європейців – значно бруднішими за туалети японців. У цьому також простежується різниця між японським принципом родини та європейським індивідуалізмом. Відмінності громадської етики закорінені в різниці основних принципів, тому «немає від чого бути в захваті».

Хадзіме Кавакамі – представник тогочасної інтелектуальної еліти. Він народився 1879 року, здобув початкову освіту тоді, коли в підручниках із морального виховання зникла європейська система цінностей міського суспільства та наголошувалося на родинних цінностях. Саме тому, що виховання на європейський кшталт було визнано найкращим, у нього сформувалося власне бачення, що уможливило неупереджене зіставлення обидвох цивілізацій.

Теоретизована унікальність

По закінченні Другої світової війни японський спосіб побудови людських стосунків у конгломераті невідірваної «родинності» й міжособистісного простору, що розглядав Кавакамі, привертав увагу іноземних дослідників як «японська» система цінностей. Поступово поняття «японське» набуло науково рафінованих ознак і все частіше ставало об'єктом досліджень на підставі зацікавленості неєвропейськими традиціями в країні, яка досягла вищого економічного розвитку в порівнян-

ні з усіма європейськими державами. Праці, подібні до роботи Рут Бенедикт, визначають почуття обов'язку японців як рафіновану модель поведінки [3].

Благодіяння «он», обов'язок «гірі», людські почуття – цими словами щоденно послуговуються в японській мові. І хоча їх варто було б назвати радше застарілими, аніж сучасними, однак (як і раніше) ними висловлюють людські стосунки між японцями, відтак вони повноправні в японській системі етичних норм. Оскільки батьки виховують дітей, готують їх до дорослого життя в соціумі, то діти мають перед батьками борг на все життя. Повернення цього боргу і є синівською турботою про батьків, що відповідає стосункам між старшими та молодшими. Але трапляється й так, що почуття обов'язку виникає з інших причин. Якщо людина отримує від когось підтримку, то від неї у відповідь очікують на вдячність. Дяка передбачає відносини між підключувальником і підопічним як між «вищим» і «нижчим» за статусом.

Почуття обов'язку «гірі» також уважають нормою суспільної поведінки. Після того, як людині надали послуги, вона не лише поводить відповідним чином, але й серед рівних за статусом обмін цим «товаром» стає звичною справою. Коли отримуєш щось від сусідів або друзів, то даруєш (послуга, подарунок) у відповідь. У почутті обов'язку закладено наслідування моральних настанов; громадська довіра до людей із бездоганною репутацією щодо виконання своїх обов'язків висока, однак вона зникне, якщо забракне сумління.

Людські пристрасті, на противагу обов'язку, є природними почуттями людини. Часто обов'язок та людські почуття набувають протилежних значень, що призводить до внутрішньої боротьби, коли неможливо відразу вибрати одне з двох. І хоча й слідує моральним настановам, проте серце щемить. Життєві ситуації, в яких серце жадає, але перемагає обов'язок, – улюблена тема літературних творів і телесеріалів.

І почуття обов'язку «он», і благодіяння «гірі», і людські почуття в невеличкій закритій спільноті стають передумовою взаємного обміну між людьми речами й почуттями. Речі та людські почуття шляхом формального обміну виховують також і спільні для конгломерату (родина, школа, місцевість або суспільство) почуття. Як наголошував Кавакамі, у спільноті, що стала «розмитотою цільною єдністю», створюються умови, коли люди «живуть, соромлячись один одного».

Існує слово «амае»¹. Хоча за значенням воно і наближене до щодня вживаних «бути балуваним батьками» або «розпечений», однак є ключовим поняттям до розуміння японської культури, яке детально проаналізував психолог Такео Дої [4]. «Амае» також можна назвати «емоційною взаємозалежністю» (emotional interdependency) – залежністю від іншої людини та отримання її любові, а також прагнення потурання з боку іншого. Це не тільки почуття нижчого за посадою стосовно старшого, а важливий аспект в їхніх взаємостосунках, коли той, хто займає вищий статус, також сподівається на розуміння підлеглого. Не лише батьки піклуються про своїх дітей, діти у відповідь також оточують батьків турботою і ласкою. Учитель балує учнів,

але й сподівається на відповідне ставлення та увагу з їхнього боку. Підлеглий прислуговує начальнику, однак і начальник має дбати про підлеглих. «Амае» – це почуття, що виникає в результаті спілкування членів «розмиті цільної єдності», і завдяки його існуванню підтримується єдність емоційна.

В Японії та США певний час досліджували зв'язок між батьківським вихованням і емоційно-психологічним розвитком дитини. Було з'ясовано, що виховання в японських родинах, порівняно з американськими, було майже позбавлене безпосередніх покарань і батьківської авторитарності, а матері намагалися створити для дітей таку атмосферу, щоб ті не відчували неспокою. Шляхом аналізу взаємозалежних емоцій і почуттів, сформованих на основі стосунків між батьками й дітьми, було встановлено типи відповідності людей в школі та на роботі. Однак, виховані в атмосфері батьківських потурань і неавторитарності, японці, коли дорослішають, легко підкоряються авторитету, натомість американці, виховані в значно суворіших умовах, аніж японці, у дорослому віці стають незалежними, мають імунітет і певну іронію щодо авторитетності [5].

Сором'язливість щодо «почуттів іншого» в японському контексті є важливою чеснотою моралі. І благодіяння «он», і обов'язок «гірі», і людські почуття, і сподівання на люб'язність «амае» є обміном почуттями й емоціями. Мати не карає свою дитину, а лише присоромлює її, коли говорить «Батько буде засмучений» або «Що б сказав учитель, якби побачив це?». Часто також висловлюються, «щоб уславити школу» або «зادля батьківщини». В японському суспільстві розуміння почуттів іншого та відповідний контроль власних учинків уважають добродійністю. «Сором» – також ключове слово в розумінні японської цивілізації. Це почуття виникає в момент самооцінки з внутрішніх критеріїв оцінювання іншої людини.

Психологи розрізняють поняття «первинний контроль» (primary control) і «вторинний контроль» (secondary control). Якщо зусиллями людей, які мають певну владу, або на підставі закону вжито безпосередніх санкцій, якщо людина власними намаганнями прагне змінити середовище, то такі дії класифікують як первинний контроль. І навпаки, коли внутрішньо приймають уже існуючі правила та дійсність, а власні вчинки підпорядковано зовнішнім умовам, то такі дії названо вторинним контролем; у випадках, коли зовнішні чинники набувають ознак внутрішніх, здійснюється «заміщений контроль» (vicarious control) [6]. У будь-якій культурі повинні бути присутні обидві форми, однак у випадку з Японією переважає другий тип. Це також модель поведінки, що відповідає «розмитій цільній єдності». Описані вище моральні цінності японців у конгломераті «розмиті цільної єдності» є основою обміну між людьми взаємозалежними емоціями та почуттями.

Чи є зміни?

Чи відбуваються зміни традиційної системи моральних цінностей в японському суспільстві після досягнення

небаченого економічного злету? Те, що раніше було означене як «японське», нині – понятійна модель, утворена в результаті глибокого спостереження й аналізу відповідної кількості прикладів. На сьогодні немає практичних досліджень питання про міру універсальності цієї моделі для всіх японців і наскільки суттєві відхилення від неї. Економічне зростання викликає позитивні відгуки, однак коли наводять приклади злочинності серед молоді, то активно ведуть мову про втрату традицій. Поза тим, стиль повсякденного життя – це те, що існує та безперервно передається із покоління в покоління.

Якщо японські етичні норми засадничі у створенні й існуванні родини, то очевидним є їх поступове осучаснення. Через низьку народжуваність і довготривале життя, а також через пізні шлюби сімейний побут мимоволі підлягає змінам.

Зважаючи на дослідження типової моделі мислення, що проводили по всій країні, зазначимо її останні тенденції. Починаючи з 1953 року, математико-статистичний дослідницький центр кожні п'ять років виконував практичні «дослідження національного характеру» щодо способів мислення японців. Одним із пунктів було питання «вагомих чеснот». Під час опитування запропонували такі відповіді: «дотримання батьківсько-синівських обов'язків», «благодіяння у відповідь», «повага прав людини», «повага до себе» та «інше». На схемі 1 зазначено тенденції упродовж 40 років, починаючи з 1963 року [7]. З одного боку, спостерігається сильна тенденція надання великої значимості «батьківсько-синівським обов'язкам» і «благодіянням у відповідь», однак зрозуміло, що з 1980-х років вона поступово послаблюється. З другого боку, поступово знижуються відсотки «поваги прав» і «самоповаги».

Така тенденція – складова феномену «повернення до традицій», який активно обговорювали у 1980-ті роки. До 1970-х років «традицію» протиставляли «модерності», також значну увагу приділяли новим цінностям на противагу традиціям, але остання тенденція є поверненням у зворотній бік [8]. Таке враження, ніби для сучасних японців важливою чеснотою несподівано стали «батьківсько-синівські обов'язки» та «благодіяння у відповідь».

Однак у стосунках між сусідами та на робочих місцях у правилах людського спілкування спостерігаємо певні зміни. Дослідження за назвою «Свідомість японців», що проводить культурно-дослідницький центр телекомпанії NHK кожні п'ять років, починаючи з 1973 року, порівнює в масштабі всієї країни різні площини мислення цієї нації [9]. У табл. 2 зазначено результати відповідей на питання «Форми зустрічей із сусідами» та «Форми зустрічей із колегами по роботі». Упродовж 30 років (починаючи з 1973 р.) відсоток відповідей на обидва запитання від тих, хто сподівається на «зустріч задля поради або взаємодопомоги» понизився, а відсоток формальних або часткових зустрічей зріс.

Зміни у свідомості щодо сім'ї ще очевидніші. На схемі 2 подано результати опитування щодо подружніх стосунків. Серед чотирьох варіантів відповідей – «чоловік сказав – дружина зробила», «самотійність чоловіка

і дружини», «розподіл обов'язків за статтю», «співпраця в родині» – опитувані мали обрати один варіант [10]. Зрозуміло, що відсоток тих, хто прагне взаємостосунків на штиб «чоловік сказав – дружина зробила» або «розподіл обов'язків за статтю» зменшився, а бажаючих будувати сім'ю за принципом «самостійності» або «співпраці» – зріс. Окрім цього, позитивне ставлення до думки про активну участь чоловіка у вихованні дітей із 53 % у 1973 році збільшилося до 86 % у 2003 році, а відсоток тих, хто позитивно ставиться до працюючих заміжніх жінок теж зріс від 20 % (1973 р.) до 49 % (2003 р.). Критерії до статі також зазнали очевидних змін. На запитання щодо статевого життя до заміжжя відсоток тих, хто обрав відповідь «Якщо сильно кохаєш людину, то чому “ні”?» з 19 % (1973 р.) зріс до 44 % (2003 р.) (табл. 2, скорочено).

Впадають в око повільні зміни, порівняно зі змінами у свідомості, у конкретних учинках і соціальній системі. У своїй свідомості жінки прагнуть співпраці, однак у

реальному житті більшість домашніх обов'язків виконують саме дружини. Водночас заміжні жінки хоча й вибирають право на працю, однак обмежуються лише збільшенням неофіційних оголошень про набір на погодинну роботу. Попри це, очевидне послаблення «прихованих» взаємозумовлених почуттів у родині, між сусідами та на роботі. І «батьківсько-синівські обов'язки», і «послуга у відповідь» у цьому контексті є усвідомленням моральних норм поведінки, які продовжують існувати.

Те, як відбуваються зміни, можна, напевне, назвати змінами по-японському. Немає доказів того, що «індивідуальність» на європейський кшталт як окрема соціальна одиниця чітко виокремилася. Схоже, що нинішнє почуття підтримки родинної спільноти як «розмитой цільної єдності» відступило, а невизначеність стосунків між людьми зросла. У цьому сенсі мораль по-японському також невідрізня. У новому консервативному тоні висловлювання думок останніх років відчувається відродження традиційної родини, однак важко встигати за цими змінами.

¹ Амае – сподівання на любов'язність або допомогу (прим. перекладача).

1. *Mita M.* Система цінностей та система вірувань режиму Мейдзі – аналіз змісту другого затвердженого урядом підручника // Психологія колективу і суспільства / Упоряд. К. Аої. – Тьюкорон, 1972.

2. *Каваками Х.* Дорожні нотатки під час подорожей Європою: Озираючись на країну пращурів. – Іванами бунко, 2002, (1914). Надалі цитуємо за сторінками 28–46.

3. *Benedict R.* The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture. – Boston, 1946. [Тейяку кіку то катана (пер. М. Хасеґави). – Токіо: Сякаїсіося, 1967]. *Dore R. P.* City Life in Japan: A Study of a Tokyo Ward. – Routledge & Kegan Paul, 1962 [Тосі но Ніхондзін (пер. К. Аої та Т. Цукамото). – Токіо: Іванами сьотен, 1962].

4. *Дої Т.* Структура «амае». – Кобундо, 1971.

5. *Narumi B.* Japan: An Anthropological Introduction. – Harper & Row, 1971. [Ніхон Бункадзінруй гакутекі-нюмон (пер. Я. Куріті). – Токіо: Сякаїсіося, 1977].

6. *Weisz J. R. et al.* Standing Out and Standing In: The Psychology of Control in America and Japan // *American Psychologist*. – 1984. – Vol. 39. – No. 9. – Pp. 955–969.

7. Відомості наведено за табл. на С. 69 // 92 Бюлетень Математико-статистичного дослідницького центру, 11 засідання комітету з опитування «Дослідження японського національного характеру: всеяпонське 11 опитування 2003 р.». – 2004.

8. *Хаясі Т.* Пізнати душу японця. – Асахі сінбунся, 1988.

9. Табл. 2 укладено на основі даних на

С. 14, 21 // Збірка матеріалів дослідницького культурного центру NHK «Свідомість сучасних японців (видання 6)», NHK бук – Видавнича асоціація «Ніхон хосо», 2004.

10. Запитальник має такий вигляд: «Чоловік сказав – дружина зробила» (батько як голова сім'ї має права, мати, підтримуючи його, старанно все виконує); «Самостійність чоловіка і дружини» (і чоловік, і дружина працюють, мають власні зацікавлення, кожен із наполегливістю займається своєю справою); «Розподіл обов'язків за статтю» (батько віддає всі сили роботі, а мати доглядає за оселею); «Співпраця в родині» (батько приділяє певну увагу домашнім справам, мати також зосереджена на домівці).

Переклад з японської Юлії Осадчої

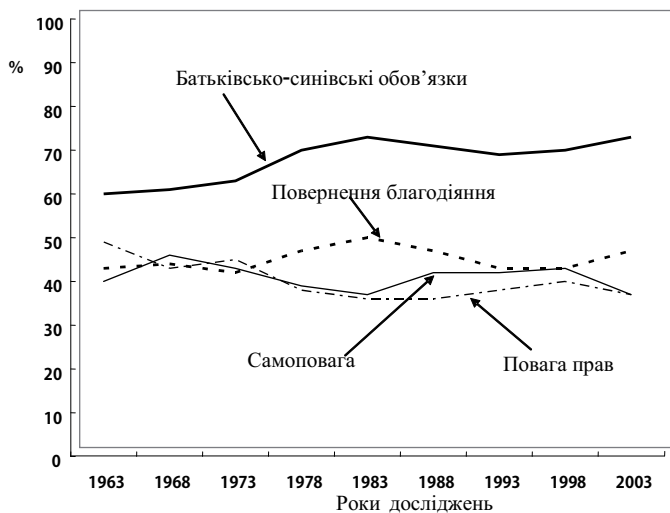
ТАБЛИЦЯ 1. ЗМІНИ ПІДРУЧНИКУ З МОРАЛЬНОГО ІХО АННЯ

Період	I. 1872–1879	II. 1880–1885	III. 1886–1903	IV. 1904–1909	V. 1910–1917
А. Місто	23,7	7,5	8,4	12,8	7,3
В. Кар'єра	0,0	29,0	14,4	12,8	11,2
С. Родина	15,7	12,5	22,8	7,9	11,1

Примітка 1. *Mita M.* Система цінностей та система вірувань режиму Мейдзі – аналіз змісту другого затвердженого урядом підручника. – С. 138. – Табл. 7. Роки подано за європейським календарем.

Примітка 2. Сума за кожний період не становить 100 %. Крім того, відсоток у кожній із зазначених позицій узагальнено (скорочено).

СХЕМА 1. ЗМІНИ АЖЛИ ИХ ЦІННОСТЕЙ

ТАБЛИЦЯ 2. ПРАГНЕННЯ ЛЮДСЬКИХ СТОСУНКІ

	1973	1978	1983	1988	1993	1998	2003
(1) Зустрічі із сусідами							
При зустрічі лише вітаюся (формальні зустрічі)	15.1	15.1	19.6	19.2	19.8	23.2	25.2
Невимушена розмова під час зустрічі (часткові зустрічі)	49.8	52.5	47.5	53.4	54.2	53.3	54.0
Розговорившись про щось, можемо допомогти (повні зустрічі)	34.5	31.9	32.4	26.8	24.9	22.8	19.6
(2) Зустрічі з колегами по роботі							
Зустрічі зі службових питань (формальні зустрічі)	11.3	10.4	13.6	15.1	17.8	20.3	21.7
Спілкування та дозвілля разом після роботи (часткові зустрічі)	26.4	31.4	32.3	37.6	38.8	38.9	37.5
Розговорившись про щось, можемо допомогти (повні зустрічі)	59.4	55.3	52.3	44.6	40.4	38.3	37.8

(Примітка) Усі цифри наведено у відсотках. Відповіді «Інше» або «Не знаю» виключено.

СХЕМА 2. УЯВА ПРО ІДЕАЛЬНУ СІМ'Ю

